

Úvod

Tato stať navazuje na předchozí analýzu právně sociologických aspektů rozvodovosti v ČSSR a v SSSR [Haderka 1984; 1985]. Jejím cílem je odpovědět na otázku, jaká je dynamika tohoto jevu v jednotlivých socialistických zemích,⁽¹⁾ když v každé z nich platila a platí jiná právní úprava manželského a rodinného práva, která působí jako jeden z významných faktorů ovlivňujících výrazně rozvodovost.

V tomto ohledu možno konstatovat, že všechny uvedené státy, přes rozdíly v právní úpravě, patří do skupiny zemí respektujících právní model, který označujeme jako socialistické rodinné právo — a patří sem samozřejmě i SSSR a ČSSR [Vorožejkin 1979].

Ve všech těchto státech je za manželství považován pouze ten svazek muže a ženy, který je uzavřen před státním orgánem, a nikoli svazek faktický. Všechny uzákonily rovnost práv a povinností muže a ženy v manželství i mimo ně. Za života manželů je manželství zrušitelné jen rozvodem (divortium a vinculo); odluka od stolu a lože není právně upravena. Všechny znají neplatnost manželství. Žádný z jejich právních řádů neuznává rozvod pouze na principu sankčním. Základním důvodem rozvodu je objektivní princip rozvratu manželského soužití, který je v některých kodexech kombinován se subjektivním principem viny na rozvratu, nebo principem konsenzuálním, zatímco princip repudiační se téměř neuplatňuje.

Po procesní stránce se klade velký důraz na mediační, smířčí působení soudu, popřípadě mimosoudních specializovaných orgánů (zvl. manželských poraden). O rozvodu je oprávněn ve všech těchto státech rozhodovat pouze soud, nikoli administrativní orgán (částečná výjimka existuje pouze v SSSR). V rozvodovém řízení v zásadě platí princip zjišťování materiální pravdy, pokud nejde o rozvod na podkladě dohody manželů. V souvislosti s rozvodem se ve všech těchto státech upravují práva a povinnosti rodičů k nezletilým dětem na dobu po rozvodu. Značné podobnosti vykazují i hlavní důsledky rozvodu v oblasti osobní a majetkové.

Všechny tyto státy přešly od buržoazních právních úprav na pozice socialistického rodinného práva již na přelomu čtyřicátých a padesátých let; jeho ustanovení byla v průběhu doby prohloubena a doplněna dalšími.

Přesto rozdíly v rozvodových úpravách jsou a nelze je bagatelizovat. Tři z uvedených států mají monistickou právní úpravu rozvodu, která spočívá na výhradním objektivním principu rozvratu. Jsou to NDR, RSR a ALSR.⁽²⁾

(1) Jde o: Německou demokratickou republiku, Polskou lidovou republiku, Maďarskou lidovou republiku, Socialistickou federativní republiku Jugoslávie, Albánskou lidovou socialistickou republiku, Rumunskou socialistickou republiku, Bulharskou lidovou republiku.

(2) Současná právní úprava v NDR je obsažena v rodinném kodexu z 20. 12. 1965, tzv. Familiengesetzbuch (FGB), který je publikován v Gesetzblatt 1966, I., S. 1. Objektivní princip je omezen pouze při nepřiměřené tvrdosti, tzv. Härteklauseel, která se však používá jen zcela výjimečně.

Polská právní úpava kombinuje objektivní princip se subjektivním principem, který omezuje v některých situacích přípustnost rozvodu.(3)

Maďarská právní úprava kombinuje princip rozvratu s konsenzuálním principem.(4)

Současná bulharská právní úprava kombinuje objektivní princip rozvratu s fakultativním upuštěním od zjišťování viny na rozvratu na návrh účastníka; vedle toho má zaveden i konsenzuální princip.(5)

Velmi pestrý kaleidoskop představují jugoslávské právní úpravy, protože v SFRJ má každá svazová republika a autonomní oblast vlastní rodinněprávní úpravu z let 1973—1984, když byla provedena legislativní decentralizace po ústavní reformě z roku 1971. Zpravidla je princip rozvratu kombinován alespoň s jedním dalším principem.(6)

V RSR platí Codul familiei (CF), z 29. 12. 1954, uveřejněný v Buletinul Oficial 1954, č. 1, který byl vícekrát novelizován. Stalo se tak v letech 1956—1977. Objektivní princip je zmírněn judikaturou, podle níž rozvod nelze povolit, když příčiny rozvratu leží jen na straně navrhovatele a odpůrce se rozvodu brání. Novela z r. 1966 zpřísnila přístup k rozvodu kladením důrazu na závažnost příčin rozvratu a na zájem nezletilých dětí. Další novela z r. 1974 nadto podstatně zpřísnila procesní postup, zvláště pokud jde o průběh smířčího řízení a deliberační lhůty před rozvodem.

Současná albánská právní úprava je obsažena v rodinném kodexu z 23. 6. 1965 (viz Lübchen G. A. — Mehnert A. (ed): Familiengesetze soz. Länder. Berlin, Staatsverlag 1971). Příčiny rozvratu uvádí jen příkladmo. Otázku viny lze sice řešit, ale rozvod lze povolit i proti vůli nevinného manžela.

(3) Polský Kodeks rodzinny z r. 1950 vystřídá Kodeks rodzinny i opiekuńczy (KRiO) z 24. 2. 1964, Dziennik ustaw 1964, částka 9, č. 59, který byl novelizován v r. 1975 zákonem č. 234/1975 Dz.u. I přes existenci rozvratu lze návrh na rozvod zamítnout, jestliže a) rozvod by byl v rozporu se zájmem nezletilých dětí, b) nebo by byl v rozporu se zásadami společenského soužití, c) nebo je-li požadován manželem, který je výlučně vinen rozvratem, a to proti vůli nevinného manžela, ledaže nesouhlas odpůrce odporuje zásadám společenského soužití — jmenovitě tehdy, vytvořil-li se již faktický svazek s dětmi, který nemůže být legalizován sňatkem. Vina se zjišťuje, pokud není oboustranně navrženo upuštění od tohoto výroku.

(4) V Maďarsku byl rodinný kodex, obsažený v zákonném článku IV/1952 nahrazen zákonným článkem I/1974, který je otisknut v Magyar Közlöny ze 14. 5. 1974, částka 31 z r. 1974. Na podkladě dohody manželů je možno rozvod provést jen tehdy, když se předem dohodli o následcích rozvodu ve sféře osobní a majetkové tak, že jejich dohody může soud schválit, popřípadě musí soud tyto otázky vyřešit sám. Zkoumá se také bezvadnost projevů vůle obou manželů, nesoucích se k dohodě o zrušení manželství. Od 1. 7. 1987 vstoupí v účinnost nový rodinný kodex, to je zák. č. IV/1986 z 24. 10. 1986. Tento dohodu o rozvodu předpokládá také tehdy, jestliže manželé žili 3 léta odděleně. Procedurálně rozvod podstatně zpřísnil. Rozvodovost mezitím totiž stoupla až na 2,7.

(5) Tato úprava je obsažena v zákoníku z 15. 3. 1968, označeném jako Semeen Kodeks, otisknutém v Deržaven vesnik č. 23/1968, s novelami z r. 1973 a 1976; nyní je nahrazen stejnojmenným kodexem ze 17. 5. 1985, č. 41/85 D. V. Rozvod na základě dohody manželů je přípustný, jestliže a) manželství trvá alespoň tři léta a dále b) manželé se dohodli o výchově a výživě společných nezletilých dětí, o vypořádání společného majetku, o bytě, o výživném rozvedeného manžela a soud všechny tyto dohody jako vyhovující právnímu řádu schválil. Vedle toho je použití tohoto postupu opatřeno několika procesními brzdami, takže nejde o proceduru ani rychlou, ani snadnou.

(6) Rozvod je přípustný:

- a) Pro absolutní důvody, spočívající na manželském provinění — v Černé Hoře.
- b) Pro absolutní důvody objektivní povahy (duševní choroba, nevěstnost, trestní odsouzení) — v Černé Hoře, Chorvatsku, Bosně a Hercegovině.
- c) Pro relativní důvod rozvratu — ve všech svazových republikách a autonomních oblastech, přičemž vina se zjišťuje jen v Černé Hoře, Makedonii a Vojvodině.
- d) Na podkladě dohody manželů — ve všech svazových republikách a autonomních oblastech, ale právní předpoklady se různí. V Chorvatsku a Bosně-Hercegovině je tato forma vyloučena, mají-li manželé nezletilé nebo jim naroveň postavené děti.

Tabulka 1. Rozvodovost v evropských socialistických státech

Stát	Rozvodovost na 1000 obyvatel				
	1960	1970	1975	1979	1983
BLR	0,93	1,17	1,26	1,37	1,47
MLR	1,67	2,21	2,46	2,58	2,59
NDR	1,42	1,61	2,47	2,67	2,90
PLR	0,50	1,06	1,21	1,14	1,11
RSR	2,01	2,39	1,62	1,63	1,54
SFRJ	1,20	1,01	1,18	0,96	1,00
Pro srovnání:					
ČSSR	1,12	1,74	2,18	2,12	2,35
SSSR	1,30	2,60	3,10	3,60	3,48

Poznámka: údaje pro ALSR nejsou dostupné

V některých případech se vliv právní úpravy na rozsah rozvodovosti projevil velmi výrazně. Nejmarkantněji se tak stalo v případě Rumunska po procesní novele z roku 1966; počet povolených rozvodů v roce 1967 byl mizivý, teprve poté začala rozvodovost narůstat [Festy-Prioux 1975 : 983; Commaille 1978 : 53].

Základní směry vývoje rozvodovosti v evropských socialistických státech

Hladina rozvodovosti v jednotlivých evropských socialistických státech není zdaleka stejná a nebyla taková ani v minulosti.

Především si musíme uvědomit, že všechny tyto státy byly těžce zasaženy důsledky II. světové války, která v některých z nich velmi vážně narušila rovnováhu vzájemné relace početnosti pohlaví, ve všech odloučila od sebe milióny manželských partnerů, zničila nebo narušila rodinný život velkého procenta existujících nebo potenciálních rodin.

Tak, jako měla vzápětí explozi sňatečnosti a porodnosti v prvních poválečných letech, tak přivedila v několika letech po roce 1945 i vysoko vzedmutou vlnu rozvodovosti. Ta vcelku odezněla do počátku padesátých let.

Přelom konce čtyřicátých a počátku padesátých let byl přitom v legislativním přístupu i v převládajícím morálním nazírání poznamenán poměrným rigorismem v postoji k rozpadu rodin a rozvodovosti. Tato situace se postupně měnila, projevila se obecná tendence k zmírnění podmínek, za nichž bylo lze rozvodu dosáhnout, což došlo výrazu v zákonodárných úpravách z první poloviny šedesátých let.

Proto také bude užitečné zaměřit se na vývoj rozvodovosti v následujících dvou deceniích.

Pokud jde o počet rozvodů, povolených na 100 uzavřených manželství, ve smyslu úhrnu tzv. redukováných rozvodů, podávajících údaj o tom, jaký podíl ze souboru exponovaných sňatků zaniká rozvodem, pak pro léta 1979–80 připadalo: v NDR 32,3, v MLR 28,9, v RSR 20,9, v BLR 18,5 a v PLR 13,8 (v ČSSR 26,6, v SSSR 37,4) [Maňk 1978 : 103; Rozvodovost 1981; Monnier 1982; Stabilita 1983; Populační 1983; Rocznik 1981].

Z podaného přehledu vidíme, že zvláštní případ tvoří rumunský vývoj, kde, jak jsme si už řekli, rozsah rozvodovosti byl v dlouhodobém vývoji ovlivněn především legislativními opatřeními. Zvláštní je také případ Jugoslávie, která

po roce 1960 má rozvodovost poměrně stabilizovánu, s tendencí k poklesu.

NDR, MLR, BLR a PLR ukazují tendenci k postupnému nárůstu rozvodovosti a tato skupina se zase rozpadá na dvě podskupiny. NDR a MLR mají nepoměrně vyšší rozvodovost než PLR a BLR. Nižší rozvodovost souvisí zřejmě jednak se stupněm ekonomických přeměn (zvláště co do urbanizace, industrializace apod.), jednak se společenským klimatem, přičemž, jmenovitě pokud jde o Polsko, nelze podceňovat ani vlivy katolické religiozity.

Z našeho hlediska bude aktuální zaměřit se především na vývoj rozvodovosti u našich bezprostředních sousedů, tedy v NDR, MLR a PLR.

Rozvodovost v Německé demokratické republice

Území a obyvatelstvo NDR bylo vlivy následků II. světové války poznamenáno ještě i počátkem padesátých let. Tak v roce 1950 při 18 388 000 obyvatel byla sice vysoká sňatečnost (11,7 na 1 000 obyvatel), ale současně bylo povoleno ještě 49 860 rozvodů, což představovalo hrubou míru rozvodovosti 2,7 na 1 000 obyvatel. Teprve další léta znamenala postupný pokles až na 1,42 v roce 1960.

Okolnost, že od 1. 1. 1966 vstoupil v účinnost *Familiengesetzbuch*, nepředstavovala zpočátku nějaký zlom ve vývoji rozvodovosti směrem k radikálnímu vzestupu. Ten se dostavil až od roku 1971 do roku 1974 a plně se manifestoval v následujících letech. Z toho je patrné, že příčiny je nutno hledat mimo sféru právní úpravy. V kvinkviniu 1955/59 hrubá míra rozvodovosti činila 1,3, 1960/64 1,5, 1965/69 1,7, 1970—1974 2,0, 1975—1979 2,6 a pak se držela přes 2,7.

Poznamenejme také, že počet obyvatelstva NDR soustavně klesal, což je jev v socialistických státech jinak neobvyklý: v roce 1980 činil již jen 16 737 000. Sňatečnost se přitom v posledních letech pohybovala kolem 8 sňatků na 1 000 obyvatel. Vysvětlení je snad v tom, že část mladé generace začíná dávat přednost neformálním svazkům.

Mezi osobami, vstupujícími do manželství, je značný počet rozvedených. Tak v roce 1979 stav mužů, vstupujících do manželství byl: 78,7 % svobodní, v 2,6 % vdovci, a v 18,7 % rozvedení. U žen byla tato skladba následující: v 80,8 % svobodné, v 2,1 % vdovy a v 17,1 % rozvedené.

Průměrný sňatečný věk v roce 1979 byl u mužů tento: u svobodných 23,3 let, u vdovců 55,1 let, u rozvedených 35,5 let. Celkový průměr sňatečného věku mužů byl 26,4 let. u žen průměrný sňatečný věk svobodných činil 21,3 let, u vdov 46,8 let, u rozvedených 32,8 let a u globálu 23,1 let.

Pokud jde o zahajování rozvodového řízení, zvětšoval se postupně počet žen jakožto navrhovatelek rozvodového řízení. Koncem padesátých let jich bylo již mírně přes polovinu, v roce 1975 jejich podíl dosáhl již asi 3/4 z celkového počtu navrhovatelů.

Co se týče příčin rozvodu zjištěných soudem, pak například v roce 1975 se situace jevila takto:

manželská nevěra	53 %
různost povah a názorů	36 %
sexuální neshody	26 %
alkoholismus	24 %
násilné chování	20 %
lehkomyslné uzavření manželství	15 %

Některé z těchto příčin se ovšem překrývaly.

Koncem sedmdesátých let se rozvádělo asi 1 % ze všech existujících manželství ročně. Ve skladbě rozvedených manželství rostl podíl manželství

s nezletilými dětmi (tedy mladšími 18 let). V roce 1968 jich byly již 2/3 z celkového počtu. Pokud jde o porozvodovou úpravu práv a povinností rodičů k těmto dětem, byla rodičovská práva přenesena na matku asi v 90 % případů, u otců toto procento nikdy nepřesáhlo 5 %.(7)

Rozvodovost v Maďarské lidové republice

Podle dat zveřejněných Ústředním statistickým úřadem MLR byla dosud rozvodovost na stálém vzestupu. Je ovšem doprovázena poměrně vysokou sňatečností. Základní data v tomto ohledu ukazuje tab. 2.

Tabulka 2. Sňatečnost a rozvodovost v MLR

Rok	Uzavřená manželství		Povolené rozvody	
	absolutně	index na 1000 obyvatel	absolutně	index na 1000 obyvatel
1949	107 820	11,7	12 566	1,4
1960	88 566	8,9	16 590	1,7
1965	89 611	8,8	20 363	2,0
1970—74 (průměr)	97 956	9,4	24 092	2,3

Od roku 1975 pod vlivem změny právní úpravy, která přece jen ulehčila možnosti dosáhnutí rozvodu, když se o něm oba manželé dohodli, se projevil nárůst rozvodovosti z 2,5 na 1 000 obyvatel v roce 1975 na 2,7 v roce 1985.

Pokud jde o přístup soudů k rozvodovým věcem, byl před novelou stav takový, že asi ve 2/3 případů byl rozvod povolen. Po novele (resp. rekodifikaci) z roku 1974 tento počet poklesl asi na 3/5, ale tento pokles nejde na vrub zamítavých rozhodnutí, nýbrž „přelil“ se do skupiny věcí, skončených jinak, totiž na vrub zvýšeného podílu zpětvzetí návrhů na rozvod, popřípadě zastavení řízení z jiných důvodů. Není však k dispozici žádná evidence toho, v kolika z těchto případů, eventuálně v jakém časovém odstupu došlo k podání rozvodového návrhu, popřípadě s jakým výsledkem se setkal.

Pokud jde o realizaci mezi rozvody povolenými na podkladě zjištění rozvratu a rozvody povolenými na podkladě dohody manželů, připadá jedna třetina na prvé a dvě třetiny na druhé z nich.(8)

Rozvodovost v Polské lidové republice

Rozvodovost je v Polsku předmětem soustavného a rozvinutého sociologického studia.

Polští autoři shodně konstatují, že i když Polsko v porovnání s jinými evropskými socialistickými státy má poměrně nízkou rozvodovost, je nutno vidět nepříznivé dlouhodobé trendy jejího vývoje, které se projeví po odeznění bezprostředních následků druhé světové války a trvají doposud. Přitom pokud jde o právní úpravu, nynější Kodeks rodzinny i opiekuńczy se v otáz-

(7) Právně sociologickými otázkami rozvodu se v NDR zabývá dlouhodobě katedra rodinného práva Humboldtovy univerzity v Berlíně. Z literatury viz např. Grandke [1980], Halgasch [1971 : 1–9], Halgasch-Lungwitz [1974 : 72] a [1975 : 95 an].

(8) Nutno však zdůraznit, že právní praxe i teorie nečiní v MLR mezi oběma typy rozvodů dělicí čáru potud, že i rozvody, povolené na podkladě dohody manželů chápe jako rozvod, spočívající na důvodu rozvratu, jenže zjištěného „jen“ ze souhlasného prohlášení manželů [Bacsó 1979; Igazságügyi 1977].

Tabulka 3. Rozvodovost v PLR

Rok	Počet rozvodů v tisících	Index na 1000 obyvatel	Index na 1000 nově uzavřených manželství
1950	11,0	0,4	41,2
1955	13,3	0,5	51,4
1960	14,8	0,5	60,7
1965	23,6	0,8	117,8
1970	34,6	1,1	123,3
1975	41,3	1,2	neuvedeno
1980	39,8	1,1	neuvedeno

kách rozvodu podstatně neliší od Kodeksu rodinného z roku 1950, takže faktor právní úpravy je vcelku neměnný. Přitom v letech 1950—1980 počet rozvodů vzrostl v absolutních cifrách asi čtyřnásobně. Hrubá míra rozvodovosti vzrostla v téže době trojnásobně. Podíl počtu rozvedených manželství v globálu povolených rozvodů se z 25 % zvýšil na více než 60 %.

Nápad rozvodových věcí u polských soudů byl přitom skoro dvojnásobný než počet povolených rozvodů. Některé bližší údaje ukazuje tab. 3.

Pokud jde o rozbor příčin rozvratu manželství, analýza Institutu badań prawa sądowego z roku 1974 ukázala tyto výsledky:

Příčina rozvratu	Výskyt v %
trvalý vztah k jiné osobě	20,5
jiná nevěra	23,8
alkoholismus	23,1
sexuální neshody	4,9
finanční neshody	4,1
hrubé chování	3,8
nezájem o rodinu a domácnost	5,7
nehospodárnost, lehkomyšlnost	0,7
závadné chování k rodičům manžela	0,6
jiné příčiny	12,8

Jako nejtrvanlivější se jevila manželství uzavíraná muži ve věku od 20—29 let a pak od 50 let výše, u žen ve věku mezi 20—24 rokem věku a pak na 40 let.(9) Průměrný věk rozvedených činil (v r. 1974) u mužů 37,8 let a u žen 34,5 let. Značně vyšší rozvodovost se týká osob s vyšším a se středním vzděláním než osob se základním vzděláním (což se projevuje i u nás).

V sedmdesátých letech více než polovina rozvodů byla povolena u manželství trvajících méně než 10 let, počítá-li se doba od uzavření manželství do nápadu věci u soudu.

I v Polsku jsou po rozvodu manželství nezletilé děti v naprosté většině případů svěřovány matkám. Ovšem polská právní úprava, podobně jako úprava NDR, je odchylná od naší (viz § 26 zák. o rodině č. 94/63 Sb.) v tom smyslu, že na dobu po rozvodu se rozhoduje o rodičovských právech, nikoli jen o výchovném prostředí. Jak z tohoto hlediska vypadala skladba rozhodnutí (v r. 1974) ukazují následující údaje:

(9) V té souvislosti poznamenejme, že podle KRiO je věková hranice pro uzavření sňatku u mužů vyšší než v jiných evropských socialistických státech, totiž 21 let (s možností udělení přivolení po 18. roce věku). U žen je to 18 let (s možností přivolení po 16. roce věku).

Způsob rozhodnutí	0/0
výkon rodičovských práv svěřen matce s omezením rodičovských práv otce	69,9
výkon rodičovských práv ponechán oběma rodičům	20,0
výkon rodičovských práv zůstaven matce za současného zbavení, omezení, klidování práv otce	5,4
výkon rodičovských práv svěřen otci s omezením výkonu rodičovských práv matky	2,6
výkon rodičovských práv svěřen otci za současného zbavení, omezení či klidování práv matky	0,6

Vliv industrializace a urbanizace na rozvodovost

Významným faktorem, který působí k rozvodovosti ve všech evropských socialistických státech, je proces industrializace a urbanizace, s tím související mobilita obyvatelstva a anonymita života ve velkých městských celcích. Můžeme to dokumentovat na řadě příkladů.

Například v Jugoslávii jsou značné rozdíly v rozvodovosti v jednotlivých

Tabulka 4. Rozvodovost v republikách a autonomních oblastech SFRJ

Rok	Bosna Hercegovina	Černá Hora	Chorvatsko	Make- donie	Slo- vinsko	bez aut. obl.	Srbsko celé	jen Vojvod.
1953	0,7	0,6	1,0	0,8	0,7	1,3	1,0	1,0
1961	0,9	0,8	1,2	0,6	1,0	1,5	1,4	1,7
1971	0,8	0,5	1,2	0,3	1,1	1,2	1,2	1,8
1974	0,9	0,5	1,4	0,6	1,2	1,4	1,3	1,9

Tabulka 5. Rozvodovost v PLR — podle vojvodství (1980)

Vojvodství	Index rozvodovosti na 1000 obyvatel
Biała Podlaska, Ciechanów, Chelm, Krosno, Leszno, Łomża, Nowy Sącz, Ostrolęka, Przemyśl, Radom, Rzeszów, Tarnobrzeg, Tarnów, Zamość	do 0,5
Białystok, Białsko, Bydgość, Częstochowa, Gorzów, Kalisz, Kielce, Konin, Lublin, Pila, Piotrków, Płock, Siedlec, Sieradz, Skirzernice, Suwałki, Toruń, Włocław	od 0,6 do 1,0
Elbląg, Jelenia Góra, Katowice, Kraków, Olsztyn, Poznań, Ślupsk, Wielki Brzeg, Wrocław, Zielona Góra	od 1,1 do 1,5
Gdańsk, Koszalin, Legnica, Szczecin	od 1,6 do 2,0
Warszawa	od 2,1 do 2,5
Łódź	od 2,6 do 3,0
Warszawa — město	3,5

Tabulka 6. Rozvodovost v NDR — podle krajů

Kraj (Bezirk)	Index rozvodovosti na 1000 obyvatel
Cottbus, Dresden, K. Marx-Stadt, Neubrandenburg, Suhl	od 2,0 do 2,5
Leipzig, Potsdam, Erfurt, Magdeburg, Rostock, Schwerin, Gera, Halle	od 2,6 do 3,0
Frankfurt n. O.	od 3,1 do 3,5
Berlin	od 4,1 do 4,5

svazových republikách či autonomních oblastech výrazně závislé na stupni jejich industrializace a urbanizace [Bromley—Kašuba 1982 : 340] (viz tab. 4). Podobný trend ukazují údaje z PLR (viz tab. 5) a NDR (viz tab. 6). Silný vliv industrializace a urbanizace na míru rozvodovosti je prokazatelný ve všech evropských socialistických zemích.

Společenská akceptace některých právních variant rozvodu

A. Zjišťování viny na rozvratu

Jen některé evropské socialistické státy podržely právní úpravu, která připojí zjišťování viny na rozvratu (rozvodu), přičemž ovšem jde i zde o kombinaci objektivního principu rozvratu se subjektivním principem zavinění, nikoli o model sankčního rozvodu.

Mezi právními teoretiky byly vedeny diskuse o tom, zda princip zjišťování viny v rozvodovém výroku má dále své opodstatnění a zejména, zda je možno považovat jej za životný v současné době.⁽¹⁰⁾

Sociologické poznatky z PLR a BLR, kde je tato praxe zachována, naznačují, že je v těchto státech přijímána kladně a pro nemalou část rozvádějících se občanů má stále smysl. V Polsku se výroku o vině dožadovalo v sedmdesátých letech na 35 % účastníků rozvodového řízení, v BLR skoro polovina. Přitom zřejmě více na tomto výroku záleží ženám. (To je ostatně poznatek, který z doby před r. 1964 platil i u nás.) Od poloviny r. 1985 se v BLR podle nového rodinného kodexu vina zjišťuje vždy, pokud oba účastníci výslovně nepožádají o upuštění od tohoto výroku.

B. Frekvence rozvodu na podkladě dohody

Ukázali jsme si už, že rozvod na základě dohody manželů stáhl na sebe v Maďarsku asi 2/3 z celkového globálu povolených rozvodů. Tak je tomu ovšem za stavu, že procesně nejde o zvláštní formu rozvodu.

Jinak je tomu tehdy, jestliže zákonodárce se rozvod na základě dohody manželů snaží ohradit garancemi, které mají čelit tomu, aby tohoto postupu nebylo používáno u nedávno uzavřených manželství, neboť přístup k němu nečiní rychlým.

Právě tento postup zvolil bulharský zákonodárce v roce 1968 a 1985, kdy tuto formu učinil nedostupnou pro manželství mladší původně 2 let a pak

(10) K tomu viz např. Másilko — Vaněček [1968 : 191]. Bylo dokonce raženo i mínění, že subjektivní princip odporuje základním zásadám našeho právního pořádku. Opačný názor zastává např. Vorožejkin [1972] a Pravovyje osnovy braka i semji [1969].

3 let, předepsal předcházející dohodu o dětech, společném majetku a bytu i výživném druhého manžela (a to akceptabilní pro soud), a kromě toho předepsal dvojí deliberační lhůtu, obligatorní osobní dostavení manželů k smírnému i spornému řízení a soudu umožnil zkoumat motivy rozhodnutí manželů.

Výsledek byl ten, že počet rozvodů povolených na podkladě dohody manželů nepřevýšil po zavedení této úpravy ani 5 % z celkového počtu povolených rozvodů [Popov 1975].

Potvrzuje se poznatek, že mezi kandidáty rozvodu, kteří jsou oboustranně srozuměni s likvidací manželství a nemají navzájem majetkové požadavky ani zájem na morální satisfakci, panuje tendence dosáhnout rozvodu rychle a snadno. Proto volí tu zákonnou variantu, která tento výsledek dovoluje, byť i za cenu různých předstírání. Rozvod na podkladě konsensu, bez provádění důkazů nemá pro ně přitažlivost, jestliže je tato procedura zdoluhavá.

Tento poznatek učinila již sovětská sociologie a shodné jsou i poznatky z Francie po reformě z roku 1975 [Commaille 1978].

Souhrnná konstatování

1. Ve všech evropských socialistických státech je *rozvod právně poměrně snadno dostupný*. Páteří právní úpravy po čtyřicetiletém vývoji následujícím po druhé světové válce zůstává rozvod na základě rozvratu; ve většině těchto států však došlo postupně k posunu od čistě monistického modelu ke complementárnímu řešení, kdy objektivní princip je kombinován s aplikací dalších principů (Československo přitom zůstává jedním z těch států, kde monismus zůstává zachován). Tato evoluce byla do značné míry protikladná vývoji, který mezitím nastal v evropské oblasti tzv. civilního práva a v anglo-americké oblasti common-law, kde se objektivní princip stále výrazně pro-sazoval vedle jiných, dříve zakotvených principů a jen někde se stal nejen vedoucím, ale i výlučným.

2. Na rozdíl od řady kapitalistických států je rozvod v evropských socialistických státech *ekonomicky dostupný* bez velkých finančních obětí.

Těživé bývají ovšem některé vedlejší ekonomické důsledky rozvodu, spojené s majetkovým vyrovnáním, bytovou otázkou, alimentacním nárokem rozvedeného manžela (v praxi zpravidla ženy), ale i ty jsou podstatně omezenější než v řadě právních úprav kapitalistických států. Ze sociologického hlediska představují ostatně určitou brzdu proti neuváženým rozvodům.

3. *Společenská akceptabilita rozvodu* je velmi značná, i když mezi jednotlivými evropskými socialistickými státy jsou v tomto ohledu rozdíly. U generací, které do sňatečného věku dospěly v první polovině šedesátých let a později, se jeví výrazně menší rozpačitost, pokud jde o používání tohoto postupu k právní likvidaci manželství. Všude se v tomto ohledu změnilo společenské klima, přičemž velmi značnou roli v tomto směru sehrály masové komunikační prostředky.

4. *Podíl žen jako navrhovatelek rozvodu* ve všech sledovaných státech postupně rostl a byl přímo úměrný jejich ekonomické nezávislosti. Jen výjimečně se udržela převaha mužů jako navrhovatelů rozvodu (jmenovitě v SRFJ).

5. Rozvodovost závisí mimo jiné na stupni vzdělání manželů (čím vyšší vzdělání, tím relativně vyšší rozvodovost).

6. Rozvodovost je hlavně záležitostí věkových skupin 25—29 let, resp. 30—34 let. Zdá se, že závisí i na věku při vstupu do manželství a že první kritické období nastává před pátým rokem trvání manželství.

7. *Existence nezletilých dětí* není účinnou brzdou rozvodovosti.

8. Rostou *nároky na působení soudu* nejen v rozvodovém procesu, ale zejmé-

na i při mediační a smířčí činnosti a na jeho spolupráci se specializovanými orgány manželského poradenství. Tato skutečnost však dochází v legislativním pojetí různého vyjádření. Specializované „rodinné soudy“ jsou zavedeny pouze v Polsku. Smířčí působení je nejpodrobněji upraveno v některých jugoslávských právních řádech.

9. Stále více se prosazuje vědomí, že při nezměnitelnosti současných trendů (postupující industrializace, urbanizace, jakož i jejich průvodní jevy), lze rozvodovost podstatněji ovlivnit jen *vytvářením stimulů působících proti divorciogenním faktorům v osobní oblasti*: zejména výchovou k manželství a uvědomělému rodičovství.

10. Poznatky z některých kapitalistických států jsou varovným signálem, pokud jde o zavádění repudiačního rozvodu (Švédsko), nebo jen neformálního přístupu (Anglie), nebo dokonce „rozvodu na počkání“ (USA — státy Arizona, Nevada). Žádný evropský socialistický stát také o takových přístupech ani neuvažoval.

11. Jen ojediněle se projevíly tendence k setření některých rozdílů mezi manželstvím a konkubinátem, pokud jde o alimentární nárok, majetkový režim apod. (SFRJ v některých republikových úpravách). Z hlediska možné devalvace instituce manželství se jeví jako povážlivé. V SSSR byly již před koncem druhé světové války odmítnuty.

12. Studium divorciogenních faktorů a sil působících k stabilitě manželství, jakož i vytváření účinných stimulů k upevňování manželství, vyžaduje *mezinárodní spolupráci* právních sociologů zemí socialistického společenství.

Literatura

- Bacsó, J.: *Semejnoje pravo Vengerskoj narodnoj respubliki*. In: *Semejnoje pravo zarubežnych evropejskich soc. stran*. Moskva, Progress 1979.
- Bromley, J. V. — Kašuba, M. S.: *Brak i semja u narodov Jugoslavii*. Moskva, Nauka 1982.
- Commaille, J.: *Le divorce en France*. Paris, La documentation française 1978.
- Festy, P. — Prioux, F.: *Le divorce en Europe depuis 1950*. Population 1975, č. 6.
- Grandke, A.: *Wirksamkeit des Ehescheidungsrechts*. Neue Justiz 1980, č. 9.
- Haderka, J.: *K některým právně sociologickým aspektům rozvodovosti*. Sociologický časopis 1984, č. 1.
- Haderka, J.: *K některým sociologickým aspektům rozvodovosti v Sovětském svazu*. Sociologický časopis 1985, č. 4.
- Halgasch, R.: *Wir bleiben zusammen*. Leipzig, Staatsverlag 1971.
- Halgasch, R. — Lungwitz, K.: *Entwicklung und Faktoren der Ehescheidung*. Neue Justiz 1974.
- Halgasch, R. — Lungwitz, K.: *Zur Erhöhung der Effektivität des Familienrechts, insbesondere durch Überwindung traditioneller Rechtsvorstellungen*. Bratislava, Acta facultatis Juridicae Univ. Comenianae 1975.
- Igazságügyi statisztika 1977—82.
- Mańk, Z.: *Rozwód*. Warszawa, KIW 1978.
- Másilko, V. — Vaněček, S.: *Důvody rozvodu v evropských právních řádech*. Praha, PÚMS 1968.
- Monnier, A.: *Données statistiques*. Population 1982, č. 4—5.
- Pap, T.: *Reforms of Family Law in the Socialist states*. In: Chloros, A. G. (ed.): *The Reform of Family Law in Europe*. Deventer, Kluwer 1978.
- Popov, L.: *Vozmožnosti semejnogo prava vlijať na pričiny razvoda*. Bratislava, Acta facultatis Juridicae Univ. Comenianae 1975.
- Populační zprávy 1983, č. 1—2*. Federální ministerstvo práce a sociálních věcí ČSSR. *Rocznik statystyczny*. Warszawa 1981. *Główny urząd statystyczny*.
- Stabilita dnešní rodiny*. Olomouc 1983. *Čs. sociologická společnost a Soc. akademie*.
- Vorožejkin, J. M.: *Pravovyye osnovy braka i semji*. Moskva, Jur. lit. 1969.
- Vorožejkin, J. M.: *Semejnyje pravootnošenija v SSSR*. Moskva, Jur. lit. 1972.
- Vorožejkin, J. M.: *Semejnoje pravo zarubežnych evropejskich socialističeskich stran*. Moskva, Progress 1979.

Резюме

И. Галерка: Правовые и социологические проблемы разводимости в европейских социалистических государствах

Сопоставление развития и объема разводимости в европейских социалистических государствах возможно потому, что эти государства представляют собой группу, объединенную общей общественно-экономической структурой. Это проявляется и в том, что идеологическая надстройка обладает общими принципиальными чертами. Это относится и к правовому оформлению разводов и делопроизводства о разводах, хотя и тут нельзя говорить о полном однообразии. Правовое нормотворчество после второй мировой войны распадается в этих государствах на три этапа: на переломе сороковых и пятидесятих годов предписания отличались сравнительной строгостью, в шестидесятые годы разводы были облегчены, в середине семидесятых годов наблюдается тенденция к введению или восстановлению дополнительных оснований для развода, помимо основного элемента разврата.

За последнюю четверть века относительная разводимость в большинстве этих государств повышалась, за исключением специфического развития в СФРЮ и СРР. Остальные государства образуют две подгруппы: первую с ярко выраженной и растущей разводимостью (ВНР, ГДР, ЧССР) и вторую с более умеренной разводимостью (НРЕ, ПНР), хотя и здесь она повышается. При этом сказывается значительное влияние индустриализационных, урбанизационных и миграционных факторов, что можно особо доказать на примере ГДР и ПНР, частично и СФРЮ.

В европейских социалистических государствах проявляется ряд тождественных тенденций с точки зрения отношения к разводу и структуры когорт разводимости, подхода к профилактике разводимости и к мерам по ее снижению. Поэтому взаимный обмен опытом и знаниями представляется крайне важным.

Summary

J. Haderka: Problems of the Divorce Rate in European Socialist Countries in the Light of the Sociology of Law

A comparison of the development and extent of the divorce rate in European socialist countries is possible thanks to their being a group with an identical basic economic and social structure. One of the symptoms thereof is the fact that the ideological superstructure presents analogical principal features. This also holds as regards the legal adjustment of the divorce and divorce proceedings — even if there exists no uniformity whatsoever in this respect. The legal adjustments made in the countries involved after World War II fall into three stages. The first of these, on the break of the forties and fifties, was characterized by a relative rigorosity, the distinguishing feature of the second stage (in the sixties) was an increased accessibility of divorce, while a typical feature of the third stage, which set in in the mid-seventies, was a general tendency to introduce or re-introduce complementary reasons for the divorce — beside the substantial element of disintegration.

In the course of the last 25 years, the relative divorce rate was on the rise in the majority of these countries; the specific development in Yugoslavia and in the RSR was an exception. The remaining countries form two subgroups — the first with a markedly higher and continuously rising divorce rate (Hungary, GDR, Czechoslovakia), the second with a lower divorce rate (Bulgaria, Poland), though even here it shows an ascending tendency. The impact of industrialization, urbanization and migrational factors is very strong — this statement is supported by ample evidence especially from GDR and Poland, partly from Yugoslavia.

In the European socialist countries a number of corresponding tendencies make themselves felt as concerns attitudes to divorce, the structure of divorce cohorts, the approach to divorce prevention and curative. This is why a mutual exchange of experience and knowledge appears to be extremely important.